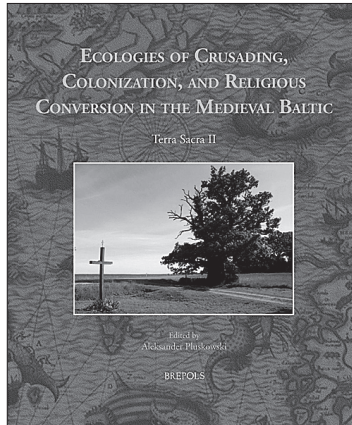
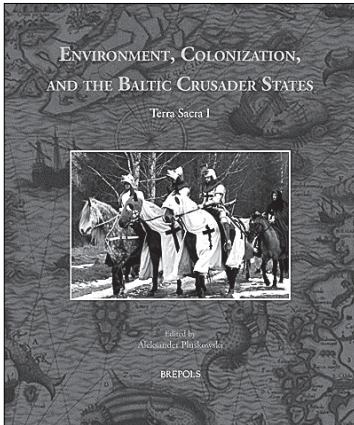

<https://doi.org/10.22364/lviz.117.09>

Muntis Auns

Dr. hist., neatkarīgais pētnieks

Aleksander Pluskowski (ed.). *Environment, Colonisation, and the Baltic Crusader States. Terra Sacra I*. Turnhout: Brepols, 2019. 546 pp. ISBN 978-2-503-55132-6

Aleksander Pluskowski (ed.). *Ecologies of Crusading, Colonisation, and Religious Conversion in the Medieval Baltic. Terra Sacra II*. Turnhout: Brepols, 2019. 243 pp. ISBN 978-2-503-55133-3

The publication under review consists of two sizeable volumes that summarise the results of the international project “The Ecology of Crusading: The Environmental Impact of Conquest, Colonisation and Religious Conversion in the Medieval Baltic” (2010–2014). The research was conducted in several selected districts in Prussia and Livonia which were governed by the Teutonic Order; there a detailed study of aspects such as vegetation, farming, hunting, fishing, settlement life, reorganisation of the landscape, and environmental impact of the conquest was conducted and viewed in the context of Christianisation. One of the conclusions reached is that the conquering theocracy in the eastern Baltic

pursued a complex and at times contradictory interaction between ideology and pragmatism.

The abundance of facts, analysis, and views provided by the publication reveals many new aspects of how the Ordensland actually functioned. The analysis of palynological data deserves to be mentioned specially: through the cooperation of archaeologists, historians, and experts of natural sciences, this field considerably broadens our knowledge about the specific society and its impact on environment.

The publication presents some aspects that need to be discussed further as well as aspects that show the need for and opportunities of further research.

Recenzējamais izdevums ir apjomīga publikācija divos sējumos, kurā apkopoti Redingas Universitātes (Lielbritānija) asociētā profesora Aleksandra Pluskovska vadītā starptautiskā projekta “Krusta karu ekoloģija” (2010–2014) rezultāti. No Baltijas valstīm projekta pamatgrupā dalību ņēma Kaspars Kļaviņš un Juhans Krēms, bet kā projekta partneri Latviju pārstāvēja vēl 10 arheologi, vēsturnieki un dabaszinātņu speciālisti. Pētījuma objekts bija Vācu ordeņa un tā Livonijas atzara teritorija, savukārt detalizētākiem pētījumiem gan Livonijā, gan Prūsijā tika izvēlēti vairāki izpētes apvidi. Livonijā tie bija Rīga, Cēsis, Āraiši, Karksi, Vilande un kā sekundāras vietas – Ventspils, Vecdole, Salaspils un Tartu.

Izdevuma struktūra ir loģiska un viegli pārskatāma. Ievaddaļai, kas ietver arī metodoloģijas apskatu, seko pētījumam izvēlēto Livonijas apvidu raksturojums un dažādu datu apskats un analīze (veģetācija; lauksaimniecība, medniecība un zvejniecība; apmetnes un to ietekme uz apkārtni; izmaiņas ainavā; iekarojumu ietekme uz vidi), pēc tam – tas pats attiecībā uz Prūsiju, un visbeidzot – Livonijas un Prūsijas salīdzinājums.

Otrajā sējumā ietverti 18 šaurākas tematikas raksti, kuros aplūkoti ar celtniecības materiāliem, lopkopību, uzturu, veģetāciju, sakrālo ainavu un dažiem citiem jautājumiem saistīti aspekti. Papildinot Livonijas un Prūsijas apskatu, te iekļauts arī Vikinta Vaitkeviča raksts “Kontinuitāte un diskontinuitāte Lietuvas sakrālajā ainavā” (II sēj., 185.–195. lpp.). Detalizētāk ar izdevuma saturu var iepazīties, atverot internetā valsts nozīmes bibliotēku kopkatalogu.

Projekta vispārīgie secinājumi neuzrāda daudz tāda, kas jau nebūtu bijis zināms vai nojausts. Krusta kari mainīja pārvaldes sistēmu (jo svarīgi tas, ka agrākā novadu līmeņa vara tika pakļauta pārnovadu

varai) un sakrālo telpu, tomēr, pastāvot telpas un laika determinētām atšķirībām un pārmaiņām, visumā saglabājās agrākā apdzīvojuma un saimniecības struktūra, tāpat pastāvēja zināma tolerance pret pirmskristietīgo pasaules uzskatu. Lauksaimniecības intensifikācija galvenokārt saistāma ar kolonizācijas skartajiem apvidiem Prūsijā. Kopumā vērtēts, ka teokrātiskā vara iekarotajās zemēs pieturējās pie brīžiem pretrunīga ideoloģijas un pragmatisma apvienojuma (I, 505). Šis vispārīgās atziņas tomēr ir tikai daļa no faktu, analīzes un izteikto viedokļu bagātības, kas slēpjas te aplūkotajā publikācijā un vēstī daudz jauna par to, kā reāli funkcionēja Vācu ordeņa valsts jeb valdījums.

Būtiskākas pārmaiņas, to skaitā vides izmantošanā, vērojamas pārvaldes centru tuvumā un apvidos, kuros apmetās vācu iecelotāji. Kolonizācijas kustība noteica būtiskas atšķirības starp Prūsiju un Livoniju un vislielākajā mērā ietekmēja abu teritoriju turpmāko attīstību, proti, Livonijā šim procesam bija daudz pieticīgāks mērogs, un tas palīdzēja saglabāt autohtono iedzīvotāju etnisko identitāti. Kolonizācijas pieticību Livonijā autori saredz apstākļi, ka ceļš pāri Baltijas jūrai bija dārgs, kamēr Prūsija bija vieglāk sasniedzama (I, 64). Šis tomēr šķiet pārāk vienkāršs skaidrojums. Literatūrā varam atrast arī viedokli par zināmu plānveidīgumu kolonizācijas kustībā un tās apstāšanos politisko sarežģījumu dēļ, kālab kolonizācijas vilnis līdz Livonijai nepaguva nonākt.¹ Aplūkojamā izdevuma sakarā īpaši pieminamas Heinca fon cur Milena domas, kurās starp dažādiem kolonizācijas kustību ka- vējošiem apstākļiem minēti arī vides faktori.²

Kā allaž, savdabīgs, diskusijas rosinošs ir Kaspara Kļaviņa raksts par pārmaiņām Livonijas ainavā, pieminot arī turpmākās pētniecības perspektīvas (II, 197–208). Autors piedāvā jaunu interpretāciju vecākās Atskaņu hronikas ziņām par latgaļu savrupo dzīvesveidu ar domu, ka hronikā varētu būt raksturota latgaļu dzīvesveida transformācija jau vēlākā laikā – 13. un 14. gadsimta mijā, t. i., jau Vācu ordeņa varas

¹ Mortensen, Hans (1944). *Warum fehlt die ordenszeitliche deutsche Bauernsiedlung im Baltikum?* (Nachrichten der Akademie der Wissenschaften in Göttingen, Philologisch-Historische Klasse, Nr. 12) Göttingen: Vanderhoeck & Ruprecht, S. 293–298.

² Mühlen, Heinz von zur (1994). Livland von der Christianisierung bis zum Ende seiner Selbständigkeit (etwa 1180–1561). In: Gert von Pistohlkors (Hg.). *Deutsche Geschichte im Osten Europas: Baltische Länder*. Berlin: Siedler Verlag, S. 123.

laikā. Noprotams, ka ar to domāta t. s. iekšējā kolonizācija, vietējiem iedzīvotājiem dibinot savrupsētas (sk. arī I, 222) un apgūstot līdz tam lauksaimnieciski neiekoptas teritorijas. Norādes par savrupsētām Livonijas laika dokumentos gan ir, tomēr pagaidām nešķiet, ka šādu saimniecību veidošanās būtu bijusi masveidīga vai vismaz daudzskaitlīga. Jautājumu varētu atrisināt, veicot pilnīgu Livonijas laika apdzīvojuma struktūras izpēti – tas būtu skrupulozs, pārsvarā pat tehnisks darbs, uz kura pamata varētu risināt ne vienu vien Livonijas vēstures jautājumu, taču pašreizējos t. s. ekselences pētījumu eiforijas apstākļos jācer vien uz kādu entuziastu, kas šādu darbu veiktu. Rezultāti, iespējams, arī kļiedētu priekšstatu, ka līdz 16. gadsimta beigām ir maz ziņu par Livonijas iekšējo administratīvo uzbūvi (I, 79), tas pats attiecas arī uz norādi, ka Cēsu pilsnovada apdzīvojuma struktūra viduslaikos ir mazzināma (I, 95).

Turpinot apdzīvojuma tēmu, jābilst, ka recenzējamajā izdevumā nedaudz pietrūkst detalizētāka salīdzinājuma ar situāciju (centru, apdzīvoto vietu, kapulauku izvietojumu) vēlajā dzelzs laikmetā – uz tā fona jautājumus par pārmaiņām vai kontinuitāti varētu risināt vēl pārliecinošāk. Prūsijas aprakstam ir pievienotas vairākas atbilstošas kartoshēmas, tādēļ teiktais vairāk attiecas uz Livonijas apskatu. Jāuzteic tomēr igauņu kolēģu veikums Igaunijas novadu izvietojuma (pirms krusta kariem) un hierarhijas izpētē (I, 208–209). Plašāks konteksts prasītos Cēsu pilsnovada aprakstā. Autori galveno uzmanību pievērsuši vēdu apdzīvotajam Riekstu kalnam, Cēsu ordeņa pilij un Āraišiem, taču ignorēts eventuālais Autīnes centrs Sārumkalns. Vai vēdi bija pilnīgi patstāvīga kopiena vai tomēr iekļāvās Autīnes novadā? Iespējams, uz šo jautājumu īsti nekad nevarēs atbildēt, taču Sārumkalns vienalga visai būtiski maina jautājumu par pārvaldes centru izvietojumu un pārbīdēm vēlākajā Cēsu pilsnovada teritorijā. Tāpat, ja uzsvērts, ka starp Āraišu ezera apmetni un Āraišu mūra pili kā jaunu centru nebija kontinuitātes (I, 500), tad tomēr jāatgādina, ka gan Liepiņu un Uplantu kapulauks, gan kristīgās draudzes nodibināšana (jau 13. gs. sākumā?) liecina, ka Āraišiem kaut kāda centrālās vietas nozīme piemita nepārtraukti. Arī Āraišu ezera putekšņu analīze rāda, ka pēc ezera apmetnes pamešanas intensīva zemes lauksaimnieciska izmantošana apkārtnē turpinājusies (I, 125–126).

Izdevumā nedaudz skarti demogrāfijas jautājumi. Minēts, ka krusta karu ietekmē pie Livonijas dienvidu robežām vērojama

nozīmīga depopulācija un, attiecīgi, mežu masīvu izplešanās, kaut gan piebilsts, ka turpmākie pētījumi varētu šo priekšstatu arī mainīt (I, 251). Lai gan var saprast un respektēt to, kādēļ pētījumam izvēlēts tas vai cits apvidus, tomēr jācer, ka nākotnē lielāka uzmanība tiks pievērsta arī Latgalei. Te jānorāda, ka vēlajā dzelzs laikmetā Latgalei raksturīgs samērā liels kapulauku blīvums, taču Livonijas laikā Latgale šķiet salīdzinoši tukša, arī kartogrāfiskais materiāls uzrāda to vairāk kā mežainu, nevis apdzīvotu apgabalu. Depopulācija? Pirms vai pēc krusta kariem? Iekarošanas vai sērgu, vai kāda cita iemesla rezultātā? Šajā kontekstā interesanti būtu arī pavērot, kad un kur Latgalē izveidojās ordeņa pārvaldes centri. Pārvaldes centru jautājumā ir vērts pievērst uzmanību norādei, ka Svētajā zemē ordeņa nocietinājumi veidoti nevis gar robežu, bet gan relatīvi drošā vietā, un ar to varētu būt salīdzināma situācija arī Livonijā (II, 202).

Pieminēta depopulācija Cēsu un Āraišu apkārtnē Livonijas kara rezultātā (I, 95–96), ko rakstītie avoti tiešām apstiprina. Ierasts pieņemt, ka Livonijas karš iezīmēja spēju iedzīvotāju skaita kritumu visā Vidzemē, taču, piemēram, Limbažu apkārtnē un šur tur citur tas nav vērojams, toties liela demogrāfiska katastrofa saistāma ar notikumiem 17. gadsimta sākumā. Ar teikto gribētu uzsvērt, ka izvēlētie izpētes apvidi raksturo norises tikai daļā ordeņa pārvaldīto apgabalu, savukārt citu apvidu un jau pieminētās Latgales izpēte varētu uzrādīt kādas citas interesantas šķautnes.

Samērā liela vēriba pievērsta pirmskristietīgajai un kristietīgajai sakrālajai ainavai. Nepievēršoties šim jautājumam sīkāk, jānorāda uz atzinumu, ka daudzas 17. gadsimta norādes par iedzīvotāju māņticību patiesībā ir luterāņu baznīcas vērsšanās pret agrākajām katolicisma paražām (II, 164).

Nebūt nenoniecinošot citu speciālistu veikumu, visvairāk gribētos izcelt palinoloģijas datu analīzi, kas uzrāda pārmaiņas veģetācijā un lielā mērā raksturo gan lauksaimnieciskās aktivitātes, gan netieši arī demogrāfisko kustību. Šī, neapšaubāmi, ir ļoti perspektīva joma, kurā, sadarbojoties arheologiem, vēsturniekiem un dabaszinātņu speciālistiem, iespējams būtiski papildināt zināšanas par sabiedrību un tās ietekmi uz vidi. Palinoloģijas datu analīzē labi parādās atšķirības starp dažādiem apvidiem (arī, piemēram, starp baltu un slāvu apdzīvotajām teritorijām Prūsijā), kā arī kontinuitāte vai nozīmīgākas pārmaiņas zemes izmantošanā pirms un pēc 13. gadsimta iekarojumiem.

No dažādām neprecizitātēm, kas gandrīz neizbēgami ielavās dažādās publikācijās, recenzents pamanījis tikai vienu nebūtisku – *Kalverholm* ir nevis Kliversala (I, 216), bet gan kāda vieta (reljefa pacēlums?) iepretī Rīgas Smilšu vārtiem. Ne visur ievērota konsekvence vācisko un mūsdienu vietvārdu lietojumā. Ir apgalvojumi, kas prasa lielāku faktoloģisku pamatojumu. Piemēram, minēts, ka iekarotajās teritorijās par ierastu ainavas elementu kļuva dzirnavas (I, 221), taču tas, šķiet, vairāk saistāms ar pilsētu un nozīmīgāku pārvaldes centru apkārtni, kamēr lauku apvidos (muižās) ūdens vai vēja dzirnavu bija samērā maz vēl 17. gadsimta pirmajā pusē. Tiesa, Latvijas teritorijā Livonijas laikā daži desmiti dzirnavu (dokumentētas galvenokārt kopš 15. gadsimta vidus) pastāvēja – vai tas bija daudz vai maz?

Publikācija, neapšaubāmi, ir interesanta un lielas uzmanības vērtā. Recenzentam līdz šim nebija zināms neviens cits darbs, kurā tik pilnīgi un pārskatāmi būtu savīti Vācu ordeņa zemju (Prūsijas un Livonijas) pārvaldes un vides izmantošanas jautājumi, tos iekļaujot arī kristīgās ideoloģijas kontekstā. Bagātīgajā faktu un viedokļu klāstā ir gan aspekti, par kuriem jādiskutē, gan arī tādi, kuros redzama tālāku pētījumu nepieciešamība un iespējas.

© 2022 Muntis Auns

Latvijas Universitāte

Raksts publicēts brīvpieejā

saskaņā ar Creative Commons

Attiecinājuma-Nekomerciāls 4.0 Starptautisko
licenci (CC BY-NC 4.0)

This is an open access article licensed
under the Creative Commons Attribution 4.0
International License (CC BY-NC 4.0)

(<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>)